

ИНФОРМАЦИЯ АЛОҚАСИ ТИЗИМИ ЁРДАМИДА СУҒОРИШНИ ЖАДАЛ РЕЖАЛАШТИРИШ МАҚСАДИ, ВАЗИФАЛАРИ, НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ, КЕРАКЛИ ХУЖЖАТЛАРИ, ТҮЗИШ УСУЛЛАРИ, АМАЛГА ОШИРИШ ЧОРА- ТАДБИРЛАРИ, ВОСИТА ВА ЖИХОЗЛАРИ

РЕЖА

- 1. Информацион алоқалар тизимининг сув хўжалигидаги роли.**
- 2. Хорижий давлатлар тажрибалари.**
- 3. Суғоришни режалаштиришнинг жадаллашган усуллари.**
- 4. Суғоришни режалаштиришни амалга ошириш тартиблари.**

Ўзбекистон Қишлоқ Хўжалигини бозор иқтисодиётига ўтиш даврида давлат ва жамоа Хўжаликлари ўрнида замон талабига жавоб берадиган фермерлик ёки дехқончилик Хўжаликлари ташкил топмоқда. Фермерлик Хўжаликлари Хусусийлаштирилган бўлиб, ҳозирги иқтисодий муносабатларга нисбатан анча самарали эканлигини исбот қилмоқдалар.

Хорижий мамлакатларда, масалан Америка Кўшма Штатларида, Голландияда Қишлоқ Хўжалигига фақат 7% аҳоли ишлайди, лекин бу мамлакатлар нафақат ўз Халқини, балки бошқа кўп давлатларга ўз қишлоқ Хўжалиги маҳсулотларини ҳам экспорт қиласидилар. Ўзбекистонда эса Қишлоқ Хўжалигига 60% аҳоли ишлашига қарамасдан қишлоқ Хўжалиги маҳсулотларининг айрим турлари четдан импорт қилинмоқда. Ҳар йили дон, гўшт ва бошқа мухим моллар чет элдан Ўзбекистонга олиб келинайпти.

Бундай муаммоларни ҳал этиш мақсадида Президент Каримов И.А. Қишлоқ Хўжалигини тезлик билан ривожлантириш лозимлигини таъкидлаб, қишлоқ Хўжалигига бозор иқтисодиёти шароитига мос тушадиган ислоҳатлар ўтказилишига йўлланмалар кўрсатди.

Жамоа ва ширкат Хўжаликларини фермерлик Хўжаликларига бўлиниши, сувдан фойдаланишда ҳам ўзига Хос талабларни кўйди. Ҳар бир фермер ўз экинларини қачон ва қанақа усулда, қандай вақтларда суғоришини ўзи аниқлаб, давлат суғориш тармоқларидан сувни олиши мумкинлигини ўзи аниқлайди. Фермер талабига биноан керакли миқдордаги сувни СИУ Ходимлари давлат суғориш тармоқларидан бўлиб берадилар. Бундай ишларни ташкил қилиш учун фермерлар ва СИУ бошлиғи ўртасида олдиндан шартнома тўзилади. Сувга муҳтож бўлган, лекин шартномани ўз вақтида тузмаган ташкилотларга, Хўжаликларга ва жисмоний шахсларга, шартнома тузмаганларига сув берилмайди.

Ўзбошимчалик билан сувдан фойдаланувчиларга жарималар солинади ва улар қонун олдида маъмурий ёки жиноий жавобгарликка тортиладилар. (Ўзбекистон давлати вазирлар маҳкамасининг қарори, август 1993 йил).

Илова 2

Суғориш тизимларининг асосий вазифаси суғориш учун мўлжалланган сувни керакли ҳажмда, керакли муддатларда суғориш манбаидан олиб, суғориш тизимлари ёрдамида экин далаларига етказиб беришдан иборатdir.

Суғориш сувини манбадан олиб уни суғориш тизимлари орқали экин далаларига етказиш, ҳамда суғориш, техникаси (усуллари) ёрдамида суюқ ҳолатдаги сувни тупроқ намига айлантириш борасидаги барча ташқилий, бошқариш ишлари сувдан фойдаланиш деб юритилади.

Сувдан фойдаланиш гидромелиоратив тизимлардан фойдаланишни асосини ташкил қиласиди. Бунда қулоқ бошидан узоқлашган сайин суғориш тармоқлари ва улардаги сув сарфини тарқатувчи тармоқлар сони ортиб боради ва шу билан бирга сувни бошқариш ишлари мураккаблашиб боради. Шунинг учун ҳам барча суғориш тизимлари учун мавжуд

майдонларни меъёрий ҳолатда сув билан таъминлаш мақсадида сувдан фойдаланиш режалаштирилади.

Сувдан фойдаланишни режалаштиришни моҳияти суғориши учун мўлжалланган сув миқдорини сувдан фойдаланувчи хўжаликларга уларни экин майдонлари ва экин турларига қараб экинларни суғориши режасига мувофиқ режалаштириш суғориши манбаидан олиб суғориши тизимлари орқали етказиб беришдир.

Сувдан самарали фойдаланишни сувдан фойдаланиш режасини тузишга олиб келади. Сувдан режали фойдаланиш суғориши тизимидан мақсадли ва унумли фойдаланишнинг асосидир. Сувдан фойдаланувчи хўжаликларнинг сувдан фойдаланиш режаларида қўйидагиларга риоя қилиниши қўзда тутилиши лозим:

- қишлоқ хўжалик экинларини суғориши учун белгиланган оптимал суғориши режимларига риоя қилишни ва суғориши техникасининг рационал элементларини хисобга олган ҳолда режа бўйича аниқланган сув сарфини олиш, ёки давлат суғориши системасининг лимити бўйича белгиланган сув сарфидан тўғри фойдаланиш;

- сувнинг суғориши тармоқларида истроф бўлишини шунингдек суғориши усусларининг такомиллашмаганлиги, суғориладиган далаларни текисланмаганлиги туфайли суғориши тармоқларидан ва суғориши далаларидан сув сарфини максимал камайтириш;

- шўр ювишни сифатли ташкил қилиш ва ўтказиш орқали мелиоратив ҳолати ёмон ерларни тузини кетказиш, ёзги суғориши мавсумида суғориши, вегетация суғориши шўр ювиш режими даражасида ўтказиш ва зовурларнинг узунлиги ва чуқурлигини оптимал узунликда бўлишини таъминлаб сизот сувлари сатҳининг кўтарилишига йўл қўймаслик;

- суғориши механизациялаш ва автоматлаштириш хисобига тупроқнинг ҳосилдор қатламидаги озиқа моддаларин ювилиб кетишига йўл қўймаслик.

Сувдан фойдаланиш режаси бир йилда икки марта тузилади. Вегетация даври учун (1,04-1,10) ва новегетация даври учун яъни кузги-қишки, ҳамда эрта баҳорги (1,10-1,04) тузилади.

Вегетация даври учун тузиладиган сувдан фойдаланиш режасида барча қишлоқ хўжалик экинлари, боғлар, узумзорлар ва бошқа экинлар қатори пахта ҳамда бошқа техник экинлар суғориши билан бирга экинларнинг қатор ораларига ишлов бериш ҳам кўзда тутилади. Кузги-қишиқи ва эрта баҳорги даврлар сувдан фойдаланиш режасида шўр босган ерларни ювиш, яхоб бериш боғ, башоқли экинлар, илдизлилар ва бошқаларни суғориши кўзда тутилади.

Сувдан фойдаланувчи хўжалик бўйича сувдан фойдаланиш режасини тузиш учун қўйидаги маълумотлар мавжуд бўлиши керак:

- хўжалик суғориши тармоғининг узунлиги, гидромелиоратив тизим схемаси, хўжалик ерларининг далачилик бригадалари чегаралари, хўжалик ичи суғориши тармоқлари суғориладиган участкаларнинг чегаралари ва номерлари, коллектор-зовур, ортиқча сувларни ташлаш тармоқлари, хўжаликларо тармоқлардан сув сарфини олинадиган нуқталар, гидротехника иншоотлари, гидрометрик нуқталар, йўллар ва дараҳтзорлар кўрсатилган 1:10000 ёки 1:25000 миқёсдаги ҳаритаси;

- хўжаликнинг муайян ийл учун юқори ташкилотлар томонидан тасдиқланган экин майдонлари ва бу экин майдонларини қайси суғориши тармоқларидан сув олишлиги ва қайси гидромодул минтақага мансублиги кўрсатилган бўлиш керак;

- Хўжаликда режалаштирилган қишлоқ хўжалик экинларининг суғориши режими жадвали.

Хорижий мамлакатларда суғоришни жадал режалаштиришда тупроқ фаол қатламидаги намлик танқислигига асосланади. Бу усул АКШ-да, Гурмания ва Голландияда биринчи бўлиб яратилган, кейин Болгария ва Украинада тадбиқ этилган. Ўзбекистонда эса 1986 йилдан тажриба сифатида Қишлоқ Хўжалиги вазирлиги бошчилигига қўлланилмоқда. Лекин, ҳозирги вақтгача кенг тадбиқ этилмаган, чунки бу усулдан фойдаланишни кўпгина геометрологик асбоб ускуналардан ва ЭҲМлардан фойдаланишни тақазо қиласди. Соҳа мутаҳассислари ҳозирча бундай асбоб ускуналардан фойдаланишга етарли даражадаги маълумотга эга эмаслар, фермер Хўжаликларида эса бундай төхник ускуналар ва кадрлар кўп.

Информация алоқаси тизими ёрдамида суғоришни жадал режалаштиришни назарий асоси бўлиб, қўйидаги формула ёрдамида ҳисобланади:

$$Z_t = 0,5 (\beta_1 - \beta_2) h_t \cdot \beta_3 + E_t (1+K_1+K_2-K_3) - \alpha_0 (P_t-P_0)$$

Бу формулада:

Z_t – суғоришдан олдин даладаги тупроқнинг фаол қатламидаги намлик танқислиги, мм;

β_1, β_2 - энг қулай ва мавжуд намлиги;

β_3 - даланинг чегаравий намлиги;

h_t - тупроқнинг фаол қатламини чукурлиги, м;

E_t - «evaporation and transpiration» яъни ер бетидан буғланиш ва ўсимликлардан транспирация бўладиган сувнинг миқдори, мм. Бу бирлик қўйидаги формула орқали аниқланади:

$$E_t = 0,00058 K_b K_r (25 + \Theta)^2 (100 - \alpha), \text{ mm};$$

K_b - ўсимликтин билогик коэффициенти;

K_r - суғориш даласининг қайси гидромодул районга тегишли эканлигини кўрсатувчи коэффициент;

Θ - ҳавонинг температураси, С;

α - ҳавонинг нисбий намлиги, %;

K_2 - чуқур фильтрацияга сарф қилинган сув ҳажмининг коэффициенти;

K_1 - дала юзидали тошландик сувлари коэффициенти;

K_3 - экинлар сизот сувлардан фойдаланиш коэффициенти;

α_0 - ёғингарчиликни ҳисобга оладиган коэффициент;

P_t - суғориладиган майдон юзасига тушган ёмғир катлами, мм;

P_0 - ёмғирни ҳисобга оланадиган катлами /2-3мм/;

t - декада рақами күрсаткичи;

Формуладаги хамма элементларни маълумотлари ЭҲМга киритилиб, Z_t ни аниқлангандан сўнг, суғориш гидромодулини қиймати хисобланади:

Z_t

$$q_t = 0,115 \cdot \frac{tg}{Z_t}, \text{ мм;}$$

tg - суғориш кунлари сони, кун;

Суғориш гидромодули аниқлангандан сўнг Хўжалик ва Хўжалик ичи ариқларининг нетто сув сарфлари қуидаги формула орқали аниқланади:

$$Q^H = q_t \cdot \omega$$

ω - суғориш керак бўлган майдон, га;